

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/05/45-48>

Fatimə Vüqar qızı Əsgərli
Bakı Dövlət Universiteti
magistrant
fatimasgarlii@gmail.com

TÜRK DÖVLƏTLƏRİNDƏ COĞRAFIYA FƏNNİ ÜZRƏ TÜRK DÜNYASININ TƏDRİS EDİLMƏSİ

Xülasə

Müasir dövrdə coğrafiyanın tədrisində əsas məsələlərdən biri də türk dünyasının tədrisidir. Məqalədə türk ölkələrində tədris olunan coğrafiya fənninin türk dünyasının necə aparıldığı barədə məlumat verilir. Burada türk ölkələrindən olan coğrafiya dərslikləri təhlil edilmiş, türk dünyasının həmin kitablarda necə yerləşdiyinə aydınlıq gətirilmişdir. Azərbaycanda məktəb coğrafiyasının strukturu 1992-ci ildən sonra orta məktəb coğrafiyası tədrisində köklü dəyişikliklər baş verdi.

Açar sözlər: *dərslik, Azərbaycan, Türkiyə, Özbəkistan, Qırğızıstan, Qazaxıstan*

Fatima Vugar Askerli
Baku State University
master student
fatimasgarlii@gmail.com

Teaching the Turkish world at Geography classes in Turkish countries

Abstract

One of the main issues in the teaching of geography in modern times is the teaching of the Turkic world. The article provides information on how the Turkic world is conducted in the subject of geography which is taught in the Turkic countries. Here, geography textbooks from Turkic countries were analyzed, and it was clarified how Turkic world was allocated in those books. The structure of school geography in Azerbaijan After 1992, radical changes took place in high school geography teaching.

Keywords: *textbook, Azerbaijan, Turkey, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Kazakhstan*

Giriş

Türk xalqları tarixən formalaşan qədim xalqlardan biridir. Müasir dünyada türk dövlətlərinin birliyi ideyasının kökündə qədim sivilizasiya mənbələri, tarix boyu davam etmiş etnomədəni əlaqələri, tarixi parçalanma zamanı itirmədikləri, qoruyub saxladıkları və daim inkişaf etdirdikləri ortaq dəyərləri dayanır. Coğrafiyanın tədris olunmasında əsas mövzulardan biri də məhz türk dünyası mövzudur. Coğrafiya dərsliklərində türk dünyasının tədrisini təhlil edək (Eminov, Səmədov, Əliyeva, 2019).

Azərbaycanda məktəb coğrafiyasının strukturu 1992-ci ildən sonra orta məktəb coğrafiyası tədrisində köklü dəyişikliklər baş verdi. *Azərbaycanda* orta təhsil pilləsində XI sinifdə Türk dünyası coğrafiyasının tədrisi o zaman üçün bir yenilik idi. Çünki, bu günə qədər Azərbaycanda coğrafiya təhsil proqramlarında Türk Dünyasına aid heç bir coğrafiya dərsi keçirilmirdi.

“Türk Dünyası Coğrafiyası” dərslisi 2 bölmədən ibarət idi: Türk dünyası ölkələrinin fiziki iqtisadi coğrafiyasından bəhs olunan ümumi hissə və türk dövlətlərinin və qurumlarının coğrafiyasından bəhs olunan regional hissə (Əlizadə, Seyfullayeva, Şabanova, Aktoprak, 2020).

Dərs həftədə 1 dəfə, illik 34 saatlıq tədris planı var idi ki, bunun da 5 saati əlavə saat idi.

Daha sonra Türk dünyası ayrıca dərslik kimi deyil, VI sinifdən XI sinifə kimi mövzuların daxilində keçirilməyə başlandı. Hazırda coğrafiya dərsliklərində Türk dünyası həm müstəqil mövzu

olaraq, həm də digər mövzuların tərkibində keçirilir. Müstəqil mövzu kimi türk dünyasına VII, IX və XI siniflərin hər birində 1 mövzu olaraq yer ayrılmışdır. Müstəqil mövzulara VII sinifdə "Türk dünyası birliyi", IX sinifdə "Türk dünyasının sivilizasiyalararası əlaqələrdə rolu", XI sinifdə "Türk dünyası birliyi" (praktik dərs) aiddir (Əlizadə, Seyfullayeva, Şabanova, Aktoprak, 2018).

Coğrafiya fənni üzrə məzmun standartlarında vahid coğrafiya prinsipi əsasən gözlənilmişdir. Fiziki və iqtisadi coğrafiyanın sintezini təşkil edən alt standartlar ümumidən xüsusiyyətdə doğru prinsipi ilə tərtib edilmişdir. Standartlarda ayrı-ayrı regionlar üzrə bilik və bacarıqlar ümumi şəkildə təqdim edilir. Azərbaycan Respublikası, türk dünyası və dünyanın müxtəlif regionları ümumi halda təmsil olunur. Coğrafiya kurikulumunda türk dünyası mövzusuna aid standartların ümumi sayı 7-dir. Siniflər üzrə aşağıdakı kimi paylanmışdır:

1. VII sinif üzrə 2
2. IX sinif üzrə 1
3. XI sinif üzrə 4.

Türkiyədə coğrafiya dərsi tədris proqramı ilə 9-cu sinifdən etibarən istifadə olunaraq yenilənmişdir. Orta təhsil müddətinin dəyişməsi ilə bərabər coğrafiya tədris proqramına əsasən dərs mövzuları 5 elm sahəsindən ibarət olmaqla tədris edilir. Təbiət elmləri, Bəşəri elmlər, Qlobal elmlər, Türkiyə, Ölkələr və Bölgələr ilə əhalidir. 4 il boyunca coğrafiyanın adları çəkilən bütün bölmələri ilə bağlı mövzular keçirilir (Qəribov, Seyfullayeva, Hümətov, Şabanova, İsmaylova, 2018).

Türkiyədə coğrafiya dərsi coğrafiya adı ilə 9-cu sinifdən etibarən məcburi dərs kimi həftədə 2 saat keçirilir. Fənn elmləri və xarici dil sahələrində 9 və 10-cu siniflərdə məcburi, 11 və 12-ci siniflərdə isə seçmə dərs statusunu daşıyır. Sosial elmlər və Türkcə-riyaziyyat sahəsində isə coğrafiya dərsi 9-cu sinifdə məcburi dərs, 10-11-12-ci siniflərdə isə sahəvi dərs kimi keçirilir.

Türkiyənin coğrafiya dərslərində Türk dünyası ilə bağlı məlumat və tapşırıqlar mövzuların tərkibində verilmişdir. Məsələn, Türkiyənin XI sinif coğrafiya dərslərində "Ekonomiyə yön verən güc: doqal kaynaklar" mövzusunun Etkinlik blokunda Azərbaycan iqtisadiyyatının sahələr üzrə paylanması qrafiki verilmişdir (Qəribov, Alxasov, Hüseyinli, Babayeva, 2018).

Özbəkistanda coğrafiya fənni 5-ci sinifdən 10-cu sinifə kimi tədris olunur. Burada coğrafiya dərsləri özbək, türkmən, qazax, qırğız, qaraqalpaq, tacik və rus dillərindədir. Bu dərsləri türk dünyası baxımından təhlil edək:

Özbəkistanın 5-ci sinif coğrafiya dərslərində Türk dünyasına müstəqil mövzu kimi yer verilməsə də, "Coğrafi kəşflər və müasir coğrafiya" mövzusunda türk alimlərindən Əl-Xarəzmi, Əl-Biruni, Mahmud Kaşğarının adları çəkilmişdir (Seyfullayeva, Şabanova, İmrani, 2018).

Özbəkistanın 6-cı sinif coğrafiya dərslərində "İsti iqlim qurşaqları" mövzusunda Azərbaycan, Özbəkistan və Türkmənistanın iqlimi haqqında məlumat verilmişdir.

Özbəkistanın 7-ci sinif coğrafiya dərslərində "Orta Asiyanın əhalisi və siyasi xəritəsi" mövzusunda bu ərazidə yaşayan türk xalqlarının adları çəkilir. Bundan əlavə, müstəqil türk dövlətləri olan Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Qırğızıstanın adı çəkilmişdir.

Özbəkistanın 9-cı sinif coğrafiya dərslərində "Dünyanın siyasi xəritəsi" mövzusunda 1991-ci ildə müstəqillik qazanan dövlətlər arasında türk dövlətlərinin də adları çəkilir.

"Asiya ölkələri" mövzusunda Mərkəzi Asiyaya aid olan türk dövlətləri sadalanır (Kulmatov, 2009). Müstəqil mövzu kimi "Qazaxıstan Respublikası", "Qırğızıstan Respublikası", "Türkmənistan Respublikası" və "Türkiyə Respublikası" mövzuları vardır. Burada bu türk dövlətlərinin faydalı qazıntıları, relyefi, iqlimi, çayları, gölləri, əhalisi, iqtisadiyyatı haqqında informasiya verilmişdir.

Özbəkistanın 10-cu sinif coğrafiya dərslərində "Mərkəzi Asiya dövlətləri" mövzusunda şagirdlər burada yerləşən türk dövlətləri - Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan və Türkmənistan haqqında məlumat əldə edirlər.

Qırğızıstanda coğrafiya fənni 6-cı sinifdən 10-cu sinifə kimi tədris olunur. Burada coğrafiya dərsləri qırğız, rus, özbək, tacik dillərindədir. Bu dərslərlərin türk dünyası baxımından təhlilinə baxaq (Kadyrkulov, Aliev, 2013):

Qırğızıstanın 6-cı sinif coğrafiya dərslində “əYaşayış məntəqələri” mövzusunda Qırğızıstanın şəhərlərindən bəhs olunmuşdur.

“Dünyanın siyasi xəritəsində ölkələr” mövzusunda Qırğızıstan, Qazaxıstan və Özbəkistanın adları çəkilmişdir.

Qırğızıstanın 7-cı sinif coğrafiya dərslində “Daxili suların paylanması” mövzusunda türk dünyasında yerləşən Xəzər dənizi, Aral dənizi və Turan ovalığından, çaylardan və göllərdən bəhs edilmişdir (Osmonov, 2012).

“Cənub-qərbi və Şərqi Asiya” mövzusunda bu ərazilərdə türklərin yaşadığı vurğulanmış, Türkiyə və Qırğızıstanın adı çəkilmişdir.

“Orta Asiya” mövzusunda burada yaşayan əhali arasında qazaxlar və qırğızların olduğu deyilir.

“Şimal-şərqi Asiya” mövzusunda MDB-yə daxil olan Qazaxıstan və Özbəkistanın adları çəkilir.

Qırğızıstanın 7-cı sinif coğrafiya dərslində türk dünyasına aid müstəqil mövzular vardır. Bu mövzular “Qazaxıstan Respublikası”, “Özbəkistan Respublikası” və “Qırğız Respublikası”-dır (Barataliev, Alymkulova, 2012).

Qırğızıstanın 8-ci sinif coğrafiya dərsləri Qırğızıstan Respublikasının fiziki coğrafiyası, 9-cu sinif coğrafiya dərsləri isə Qırğızıstanın iqtisadi və sosial coğrafiyası dərsləridir.

Qırğızıstanın 10-cu sinif coğrafiya dərsləri “Rusiya Federasiyası” mövzusunda Rusiyada yaşayan türk xalqlarının adları çəkilmişdir və verilən cədvəldə Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkmənistan və Özbəkistanın sahəsi, əhalisi, paytaxtı, idarəetmə forması verilmişdir (Osmonov, Choduraev, 2011).

Qazaxıstanda coğrafiya fənni 7-ci sinifdən 11-ci sinfə kimi tədris olunur. Burada coğrafiya fənni qazax və rus dillərində keçirilir. Bu dərslərlərin türk dünyası baxımından təhlilinə baxaq:

Qazaxıstanın 7-ci sinif coğrafiya dərslərində “DİL ailələri və dünya xalqları” mövzusunda verilən cədvəldə Altay dil ailəsi və ona daxil olan türk xalqlarının adları çəkilmişdir.

“Avtomobil, hava, su, boru kəməri nəqliyyatı” mövzusunda Qazaxıstan, Özbəkistan və Azərbaycanın adı çəkilir (Egorina, Nurkenova, Shimina, 2017).

Qazaxıstanın 8-ci sinif coğrafiya dərslərində Əhalinin siyahıya alınması” mövzusunda Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkmənistan, Özbəkistanın əhalisinin gələcək üçün proqnozu verilmişdir.

“Quru sularının ekoloji problemləri” mövzusunda Qazaxıstanın ekoloji problemlərindən bəhs olunur.

Qazaxıstanın 9-cu sinif coğrafiya dərsləri 2 hissədən ibarət olan Qazaxıstanın coğrafiyasından ibarətdir (Karatabanov, Kuanysheva, Baimetova, Dzhanaaleeva, 2019). Qazaxıstanın 10-cu sinif coğrafiya dərslərində Fiziki, coğrafi və iqtisadi amillərin geosiyasi siyasətdə əhəmiyyəti” mövzusunda Türkmənistan, Azərbaycan və Qazaxıstanın adları çəkilmişdir.

Qazaxıstanın 11-ci sinif coğrafiya dərslərində “Dövlət və təbiət idarəçiliyinin qanunvericilik aspektləri” mövzusunda Qazaxıstandan bəhs olunur.

“Davamlı inkişafa keçid” mövzusunda Qazaxıstanın davamlı inkişaf konsepsiyasından bəhs olunmuşdur (Usikov, Egorina, Usikova, Zabenova, 2019).

“Qazaxıstan iqtisadiyyatının sektor quruluşu”, “Qazaxıstan bölgələrinin iqtisadiyyatı” və “İnvestisiya cəlb ediciliyi - Qazaxıstan iqtisadiyyatının bir qoludur” mövzularında bu ölkənin iqtisadiyyatı haqqında informasiya verilir.

“Qazaxıstan bölgələrinin bərabərləşdirilməsi” mövzusunda ölkənin ərazi bölgüsünün qeyri-bərabərliyindən, bərabərləşdirmə siyasətindən danışılır.

“Xüsusi iqtisadi zonalar və Qazaxıstanın texnoparkları” mövzusunda Qazaxıstanın texnoparkları haqqında məlumat verilmişdir (Saitov, Abilmazhinova, Kaymuldinova, 2019).

“Qazaxıstanın qrup təşəbbüsləri” mövzusunda Qazaxıstandan bəhs olunmuşdur.

“Qazaxıstanın geosiyasi mövqeyi”, “Qazaxıstanın geosiyasi təhlükəsizliyi”, “Qazaxıstanın geosiyasi inteqrasiyası” mövzularında Qazaxıstan haqqında məlumat verilmişdir.

“Asiyanın mərkəzində Böyük çöl ölkəsi” mövzusunda Türkmənistan, Özbəkistan, Qırğızıstan və Qazaxıstanın adları çəkilir.

“Qazaxıstan ərazisində bəşəriyyətin qlobal problemlərinin təzahürü” mövzusunda Aral dənizindən, səhralaşmadan bəhs edilmişdir (Kaimuldinova, 2019).

Ədəbiyyat

1. Eminov, Z., Səmədov, Q., Əliyeva, A. (2019). “Coğrafiya”, VIII sinif, Çaşıoğlu.
2. Əlizadə, E., Seyfullayeva, N., Şabanova, Y., Aktoprak, İ. (2020). “Coğrafiya”, IX sinif, Bakı.
3. Əlizadə, E., Seyfullayeva, N., Şabanova, Y., Aktoprak, İ. (2018). “Coğrafiya”, VI sinif, Bakı.
4. Qəribov, Y., Seyfullayeva, N., Hübətova, Ş., Şabanova, Y., İsmayılova, T. (2018). “Coğrafiya”, VII sinif, Bakı.
5. Qəribov, Y., Alxasov, O., Hüseynli, Ş., Babayeva, M. (2018). “Coğrafiya”. X sinif, Bakı.
6. Seyfullayeva, N., Şabanova, Y., İmrani, Z. (2018). “Coğrafiya”, XI sinif, Bakınəşr.
7. Kulmatov, T. (2009). “Physical Geography”, 6th grade, Aditi.
8. Kadyrkulov, M., Aliev, Z. (2013). “Materikterdin jana oceanardyn geography”, 7th grade, Insanat.
9. Osmonov, A. (2012). “Geography”, 8th grade, Insanat.
10. Barataliev, O., Alymkulova, N., (2012). “Geography”, 9th grade, Insanat.
11. Osmonov, A., Choduraev, T. (2011). “Duinonun ekonomikalyk jana sotsialdyk geography”, 10th grade, Insanat.
12. Egorina, A., Nurkenova, S., Shimina, E. (2017). “Geography”, Grade 7, Atamura.
13. Karatabanov, R., Kuanysheva, G., Baimetova, Zh., Dzhanaaleeva, K. (2019) “Geography”, 8th grade, Almatykitap.
14. Usikov, V., Egorina, A., Usikova, A., Zabenova, G. (2019). “Geography”, Grade 9, Atamura.
15. Saitov, A., Abilmazhinova, S., Kaymuldinova, K. (2019). “Geography”, grade 10, Mektep.
16. Kaimuldinova, K. (2019). “Geography”, grade 11, Mektep.

Rəyçi: p.ü.e.d. Mönsüm Alışov

Göndərildi: 08.09.2021

Qəbul edildi: 11.11.2021